

DOKUMENTUM

MÓRA FERENC LEVELEI ENGEL VILMOSHOZ

Még 1961-ben kaptam meg Engel Vilmostól (1881–1971), a Szegedi Napló kiadójának, Engel Lajosnak unokaöccsétől, a lapnak 1914 és 1922 között – megszakításokkal – felelős szerkesztőjétől, Móra Ferencnek hozzá írott hét levelét. Közülük egyet, amely időben és jellegében is elválik az előző hattól, a Délmagyarország 1961. december 24-i számában már közöltem. Ez a levél 1931. december 22-én kelt, és benne Móra a gazdasági válságról ír őszinte szavakat, s egyebek közt leírja az érdekes mondatot: mérnök vejének azt tanácsolta, „próbáljon szerencsét Oroszországban!”

Az első hat levél 1914. november 11. és 1917. április 10. között íródott. Engel Vilmos rögtön a háború első napjaiban, 1914. július 28-án bevonult mint tartalékos hadnagy, és csak 1918. március 28-án vette át újból a felelős szerkesztői tisztet az őt helyettesítő Ortutay Istvántól. Móra, a lap főszerkesztője, leveleiben tájékoztatta a fronton levő felelős szerkesztőt, aki egyben a kiadóvállalat részvényese, társtulajdonosa is volt.

A levelek értelmezésében föl tudtam használni az Engel Vilmostól annak idején kapott magyarázatokat is. A leveleket mai helyesírással közlöm.

1

Tábori postai levelezőlap

Postabélyeg kelte: Szeged, 914. nov. 11.

Cím: Leutnant Wilhelm Engel Corptraincommando 14, Feldpostamt 83.¹

(Cím és föladó idegen kézírással.)²

Kedves Vilmoskám, hálás köszönettel nyugtázom a kis cápát,³ abban a reményben, hogy nemsokára veled együtt leplezhetjük le ezen kalandort, megállapítván róla, hogy csak közönséges kárász biz ő. Amúgy rendben van itthon minden, még a Matyi⁴ is, mert azt is gondjaimba kellett vennem ebben a szomorú világban, – mégis, tudod-e, szinte irigyeljük a katonáidat, hogy veled lehetnek. Van itt minden a redakcióban, csak a gazda szíve és elméje hiányzik nagyon. – Hogy cérnám meddig bírja még, nem tudom, minden percben elszakadhat, sajna. – Az asszonyom jól van, Panka is, a Pici⁵ négy hadikutyának adott életet ismét, ennél fogva a Tacsit⁶ kénytelen voltam a Matyiban kiszervekésztetni. Bár Te csinálhatnád már ezt!

Egész szívével ölel:

Ferkó

¹ Engel Vilmos a galíciai fronton a császári és királyi 39. gyalogezred egyik munkás osztagának (Arbeiter-Abteilung) parancsnoka volt.

² A címzés a Napló kiadóhivatalának tisztviselőjétől, Katona Miksánétól való. A címdoldalon ugyanő írja: „Sokat gondolnak magára Katonának.”

³ A „cápa”, egy spirituszban preparált halacska, egy galíciai iskola romjai közül került elő. Engel szabadságos katonákkal küldözgetett ilyen apróságokat (ikonokat, népművészeti szötteket, fényképeket) Mórának.

⁴ A Hüvelyk Matyi, a Napló vasárnapi humoros melléklete.

⁵ A Napló-házban sok volt a patkány, ezért pocokfogó kutyákat tartottak. Az öreg fekete Tacsi volt a fő, Pici egy kisebb szürke szuka.

⁶ A Hüvelyk Matyi november 1-i számának A kecske szavall című állandó rovatában szerepel egy kutya árnyrajza; talán erre céloz Móra.

Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum, Szeged

Sz. 1916. jan. 10.

Kedves Vilmosom,

megjöttek a versek,⁷ az elsőt a szerdai számban hozzuk is – kedves a figyelem és kedves a vers – a Matyi-vezér erről a számról lekésett, sajnos, még mindig sokáig aktuális lesz.

Sándor⁸ ma írt, jó beosztást kapott, valami orvosi irodába, talán sikerül hazakérnünk Szegedre, – amiket ez irányban rám bízott, elintéztem.

A redakcióban csöndben vagyunk, van mindazáltal számodra egy érdekes hírem. Nem új már, hetekkel ezelőtt Pesten hallottam, de akkor annyira nem vettem rá ügyet, hogy el is felejtettem neked említeni. Tegnap, azonban pesti újságírók jártak idelent, s most városszerte kolportálták a következőket:

*A Szegedi Napló rövid időn belül új szerkesztőt kap, akinek a nevét csak azért nem közlik, mert a megegyezés még nem teljes. Te már régebben tárgyalasz ez irányban Budapesten. A szerkesztő mindenben szabad kezet kér, az egész szerkesztőséget kicseréli, csupa új emberekkel csinál gutgesinnt kormánypárti lapot. A szubvenció ti. ehhez van kötve, s Te kényszerítve vagy olyan embert állítani a lap élére, akinek személyisége ez irányban biztos garancia.*⁹

*E levelet – közleményem kéziratának fölhasználásával – Móra és Engel közötti párbeszéddé alakította Tóth Béla (*Móra Ferenc betűösvényein*, Délmagyarország, 1978. dec. 23.).

⁷Engel a frontról időnként cikkeket, verseket küldött haza. Az említett vers nem szerdán, hanem csak csütörtökön, 13-án jelent meg *Anyámnak* címmel, V-s aláírással. A „Matyi-vezér” talán a 23-i számban névtelenül megjelent A mi szerencsénk című vers.

⁸Dr. Engel Sándor (1880–1945), ügyvéd, Engel Vilmos bátyja, szintén résztulajdonosa volt a lapvállalatnak.

⁹A pletyka alaptalan volt. Terjesztőjének kilétét Engel Vilmos sem tudta, csak annyit, hogy Az Estnek nem munkatársa, csupán szervező ügynöke volt.

Én ugyan a dolgot elejétől végig mesének tartom, külső-belső okokból egyaránt képtelennek, mégis közölnöm kell veled. Azt tudod, kedves Vilmos, hogy nekem nem egzisztenciális kérdés a szerkesztőség, nem is elsőrangú üzlet, s ahogy a dolgok most állnak, én fontosabb vagyok a Naplónak, mint a Napló nekem, mert ma a szegedi publikum szemében¹⁰ én vagyok a Szegedi Napló. Nem fogsz félreérteni és elbizotttnak tartani, hogy ezt hangoztatom, hiszen csak azért teszem, hogy levonhassam belőle a konzekvenciát: hogy *anyagilag* engem nem nyugtalanít a dolog, ennél fogva beszélhetünk róla nyíltan. Tudom, hogy a szubvenció híját nagyon érzi a vállalat, s ha annak az én személyem volna az akadálya, természetes, hogy én félreállok, mégpedig duzzogás nélkül. Hiszen én nemcsak szerkesztőd, hanem barátod is vagyok, – szerkesztő nem tette volna még a háború alatt a lapért, amit a barát tett. Félténem azonban a lapot, ha eddigi irányát és engem egyszerre vesztene el, mert az esetleg a közönség szimpátiáját erősen kockáztathatná.

De, mondom, nem hiszek az egész dologban, s akik nálam kérdezősködtek róla – a közönség köréből is – azoknak azt feleltem, hogy engem a Napló kiadójához egész életre szóló szívbeli szerződés köt. Mivel azonban ez a pletyka – amit legutóbb az *Est* egyik munkatársa terjesztett itt, úgy látszik, jóhiszeműen, nekünk mégis némi kényelmetlenséget szerzőn, – kiújulhat, jó volna, ha én *írásbeli válaszodra hivatkozhatnám mint cáfolatra*. Egyúttal talán segíthetsz találgatni is: minek a félremagyarázása lehet a mendemonda forrása? Apósod¹¹ mikor munkapárti képviselőknél közbenjárt¹² – mintha emlékezném ilyenre – nem tett-e valami félreérthető nyilatkozatot?

¹⁰ Az eredetiben *nevében* áll; nyilván elírás.

¹¹ Garai Izsó törökbecsei bankigazgató.

¹² Garai a vejének a katonai szolgálat alól való mentesítését próbálta kijárfni; ebből születhetett a szubvencióról szóló pletyka. A Napló azonban – ellenzéki volta miatt – soha nem kért, nem is kapott volna szubvenciót. Ezért nem sikerült a katonai fölmentés sem.

A kis Ilus¹³ kezét csókolva, szeretettel öllelek válaszd kérve:

Ferkó

3

Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum, Szeged

[Kb. 1916. jan. 12-én]

Kedves Vilmoskám,

bár levelemre még nem jött válasz – jó, ha odaért azóta – bizonyosságul annak, hogy mennyire alaptalannak tartom a pletykát, nagyobb berendezkedést csináltam a Naplónál.

Említettem neked, hogy Nagy Andor¹⁴ katonának megy. (Ma utazik el.) Szóltam a provizorikus megoldásról is, azonban ezt el is dobtam azóta. Tamás¹⁵ havi 100 koronát kért a riportanyag átadásáért, azonkívül Gracát¹⁶ fel kellett volna

¹³Engel ekkor már Gyulán szolgált mint a helyőrségi parancsnok segéd tisztje. A cseh parancsnoknak németül beszélő magyar tisztre volt szüksége, így került oda. Felesége, Garai Ilus itt már vele lehetett.

¹⁴Nagy Andor (1884–1943) ebben az időben a Napló munkatársa volt.

¹⁵Tamás Rezső a Délmagyarország munkatársa volt; 1919-ben a szegedi munkástanács tagja. Forradalmi tevékenységéért az ellenforradalmi bíróság héthónapi börtönre ítélte.

¹⁶Gracza János városi adótiszt a Szegedi Napló munkatársa volt ebben az időben; verseket is írogatott, egyebek közt Az Én Újságomba is. Forradalmi szerepléséért 1921-ben hivatalvesztésre ítélték. Fönnmaradt Mórának 1929. április 22-én Graczához intézett levele, amelyben – Gracza kérésére, ügyének fölülvizsgálatához – 1918–19-i szereplésére való emlékeit írta le (Serfőző Lajos, Tiszatáj, 1961/10. 4.). Később Gracza elvette egy pékmester lányát, s ő maga is áttért a pékmesterségre. A főlzabadulás után, 1945–46-ban a Hódmezővásárhelyen megjelenő szociáldemokrata napilapnak, az Alföldi Újságnak volt szerkesztője.

venni, hogy legyen, aki az apró-cseprő raggatásokat elvégzi, s ez is kért 80 koronát. Takarítani tehát nem lehetett volna, s ez még a kisebb baj lett volna, — nagyobb az, hogy a Naplót a városházán sohase látták volna, mert hiszen Tamás mint a Dmg. embere riportozik. Ennélfogva más megoldást találtam az utolsó percben. Tömörkénnyel, Aladárral¹⁷, Giza néniével közös tanácskozás után ajánlatot tettem Szigethynek, hogy jöjjön át hozzánk havi 160 koronáért (a Vidékénél 140 volt neki), aminek fejében mindazt megcselekszi, amit a Vidékénél, azonfelül minden este bejön a redakcióba. A terv általában igen tetszett, — azonban Bob¹⁸ nem akart kötélnék állni, mert amikor a Napló annak idején felmondott neki (hitem szerint nagyon oktalanul), akkor a Vidéke nagyon szívesen látta stb. Egy napi gondolkozási időt adtam neki, végleges válaszát estére kapom meg, s biztos, hogy az igenlő lesz, s akkor február 1-jén [így] beáll. Hihetetlen megnyugvás lesz ez nekem és segítség is, — eltekintve attól, hogy ezzel minden írni tudó újságíró a mi redakciónkban lesz, s talán a Naplónak igazán reneszánsza kezdődhet.

Bob a világon mindenre használható, riporternek is még mindig a legjobb Szegeden, ambíciózus is, s ami nálunk nagyon hiányzott: ő tudja a legtöbb társadalmi pletykát. Azt hiszem, ez lesz egyik legnagyobb szerkesztői sikerem, ha őt megszerezhetem a Naplónak.

A közigazgatást pedig — a Bob irányítása és ellenőrzése mellett — Ortutay fogja végezni. A leghatározottabban megmondtam neki, hogy a rúdja rég kifelé áll, a háborús idő alatt

¹⁷Sós Aladár (1887–1975) mérnökként dolgozott Szegeden, de a Naplónak is tevékeny külső munkatársa volt. Vö. Péter László, Somogyi-könyvtári Műhely, 1968. 4. sz. 218–226. — Fekete Gyula: *Egy galileista életmű*, Budapest, 1977. 5. sz. 32–34.

¹⁸Sz. Szigethy Vilmos (1876–1956) 1900-tól volt a Napló munkatársa. Engel Lajos 1912 előtt fölmondott neki, ekkor került át a Szeged és Vidéke szerkesztőségébe. Szigethy valóban visszatért a Naplóhoz, február 2-án megjelent első cikke.

nem állta meg a helyét,¹⁹ s maradása most attól függ, hogy tudja pótolni Nagy Andort. Csak a riport összeszedéséről van szó, – cikkbevezetéseket úgyis magam írom mindig. Tulajdonképp csak azt fogja csinálni, amit eddig is csinálnia kellett volna, – mégis hajlandó vagyok legalább részben fölmenteni az éjszakázástól, egy héten háromszor nem kell bejönnie (én persze úgyis bent töltök minden éjszakát), s a kiadóhivatal a háború tartamára hajlandó neki 30 korona javítást adni. Tuta igen meg volt hatva, és minden jót ígért, – bár azt hiszem, arra számított – tőle kitelik ilyesmi – hogy a Nagy Andor egész fizetését ő fogja kapni eddigi naplopása helyében.

Bob, mondom, 1-én jöhet, addig Tamás és Graca segítenek, amit tudnak, s akkorra talán megérkezik a Te jóváhagyásod is. Bocsásd meg, Vilmoskám, hogy előre nem tudattalak, de a levélváltás tartamára nem lehetett fölfüggeszteni a dolgokat. Egyébként tudom, hogy hozzájárulásodat nem tagadod meg, hiszen jobb megoldást, akárhogy kerestünk, nem tudtunk találni. Bobnak egyébként megmondtam, hogy a végleges szentesítés természetesen tőled függ. Aminek reményében szeretettel öllelek (halk kézcsók kis úrnőknek!)²⁰:

Ferkó

Verseket²¹ lemásolva adtam nyomdába, s a kéziratot átküldtem a doktor néniék.²²

¹⁹Idézem Engel Vilmost: „Ortutay az éjszakai telefonszolgálatot látta el. Felvette a tudósító híreit, de már a feldolgozásukat Móra nem merte rábizni. Se stílusát, se publicisztikai érzékét nem tartotta eleendőnek. De Ortutaynak öt gyermeke és tüdőbaja is volt, szó sem lehetett arról, hogy elküldjük. Móra önként magára vállalta a nagy áldozatot, hogy a munkának ezt a részét elvégezze.”

²⁰Engel Vilmosnénak.

²¹A 7. jegyzetben említett versekről van szó.

²²Engel Vilmos édesanyjának, dr. Engel Mórné Eisenstädter Máriának. Móra kedves figyelmessége volt, hogy az anyának átadta fia kéziratait. Engelék, Mórának és Ortutayék is a Napló-házban laktak.

4

Kedves Vilmosom,

örülök neki, hogy fél nappal előbb elküldtem a levelemet, mint a tiédet kaptam, – ebből és a benne foglalt önhatalmú intézkedésekből láthatod, hogy igazán csak mind „érdekes hírt” tettem szóvá a dolgot. Hogy komolyabb kommentárt is függesztettem hozzá, annak csak az a magyarázata, hogy engem a vállalat anyagi helyzetéről a Giza néni sírásai tájékoztatnak, s mivel nem tudom, csakugyan olyan kétségbeejtők-e azok, nem tartottam lehetetlennek nem a pesti pletykát s abban a neked tulajdonított szerepet, hanem hogy talán fölmerült csak mint esetlegesség egy félremagyarázható gondolat. Ezt megkérdezni kötelességem volt, s nyilatkozatodat kérni az esetre, ha a pletyka, mindnyájunknak kellemetlenül, kiújulna. Remélem azonban, nem lesz rá szükség: a Bobbal való megerősítése a redakciónak maga is cáfolat.

Ami pedig az én most megújított abdikációm²³ illeti, nincs annak, lelkem, semmi pozitív alapja. Különösen ha az új berendezkedés könnyít is rajtam egy kicsit. Én csak mindig mint eshetőséget hoztam ezt föl, arra az esetre, ha a *vállalatot* odavinné a kényszerűség egyszer, hogy engem nyűgnek érezne. Hogy Te személyileg nem fogsz annak érezni, azt úgy is tudom. Egyébként, hogy semmi kelletlen érzést még futólag se szerezzünk egymásnak (meg kell állapítanom, Te soha nem is érezteél velem ilyent), nem fogom többet a fejemet felajánlani.

Azt hiszem különben magam is, hogy lesz még ellenzéki világ Magyarországon, s mi maradhatunk a magunk mai útján mint újságcsinálók is. Hogy mint emberek mindig azon mara-

²³ Abdikáció: lemondás. A 2. sz. levélben írta, hogy ha személye a lap anyagi boldogulásának útjában áll, ő félreáll, mégpedig duzzogás nélkül. Erre céloz itt is.

dunk, egymás felé fordult szívvel, az bizonyosabb, mint az, hogy én ma megint hullafoltos vezércikket fogok írni.

Kézcsók,²⁴ ölelés:

Ferkó

Csütörtök este, 1916. jan. 13.

[*A papír mindkét oldalán, a lapszélén, merőlegesen az előbbi szövegre:*]

Tonelli ügyét most már simábban el lehet intézni.²⁵ Nagy Andor elment, ember kellett, Bob volt kéznél, ilyen embert nem lehet a régi helyéből kimozdítani úgy, hogy demarsra fölmondanak neki, ezt ő is belátja, s Bob mellett még őt is: nem bírjuk el stb. Ha nem írtál eddig róla, ne is fáradj vele.

5

Zárt levelezőlap. Az érkezési postabélyegző kelte: Gyula, 916. aug. 2.

Cím: *Nagyságos Engel Vilmos főhadnagy úrnak, állomástiszt, Gyula*

Sz. 916. júl. 31.

Kedves Vilmoskám,

vártunk haza tegnap délután, — azért is nem ment előbb a levél. De még inkább azért nem, mert befogottabb vagyok, mint valaha. Ortutay szabadságon volt — remélem, ez meglát-szott a lapon —, s ezzel is több volt a gondom. Bajunk is van: a feleségem régi gyomorfekélye kiújult, alvadt vért hányt, hogy mászt nem volt már mit hánynia. Persze fekvő beteg volt,

²⁴ Engel Vilmosnének.

²⁵ Tonelli Sándor (1882–1950) a Szegedi Kereskedelmi és Ipar-kamara titkára, majd főtitkára, közigazdasági és művelődéstörténeti szakíró, Móra baráti körének tagja, a Napló külső munkatársa. Szó esett arról, hogy mellékfoglalkozásuként belső munkatárnak szerződtessek, de Szigethy visszatérése ezt fölöslegessé tette.

most már fönt lézeng, persze ki nem mehet. Ezzel körülbelül el is van intézve az én nyári pihenésem is, pedig nagyon rám fért volna már. Kezdem érezni az idegeim: ez a negyedik év, amelyben egy hétig se voltam szabad egyfolytában. Nem is számítottam többre egy hétnél most sem: de így nem hagyhatom itt az asszonyt.

A versfordításaid²⁶ nagyon szépek, szeretném őket valamelyik német lapban elhelyeztetni, de arrafelé nincs összeköttetésem. A *Hajnali dal*²⁷ Fichtnernek kell, aki muzsikát csinált rá, s németül akarja a kottát kiadni. Kőhegyi²⁸ is lefordította (persze neki fogalma sincs a verstechnikáról, de ezt nem szabad neki megmondani, hiszen olyan kedves ennek az öregembernek hozzám való *áldozatkész* ragaszkodása, minden héten egy virzsiniát kapok tőle!), a ti temesvári Somlótok²⁹ is: de a tiédet ez se közelítheti meg se. Meglepő a technikai készséged. Hiába, Vilmoskám, neked mégis csak a poétaság lett volna az igazi életpályád. Nem bók, világért sem, hiszen én például minden pályáért elcserélném a magamét.

Az intézethez való állandó jó akaratodat hálásan köszönöm, csak így privátim; ti. nem tudom, hogy a hivatalos köszönet olykor nem csinálna-e bajt, pl. a legutóbbi esetben.³⁰ Nagyszerű zsákmány – lesz, persze egyelőre elrejtettem a hivatali íróasztalba, Tömörkénynek alkalmat adván rá, hogy kiörvendezze magát. Azt hiszem, ilyesmihez háború után se igen lehet jutni.

²⁶Engel németre fordította Móra néhány versét.

²⁷A *Hajnali dal* Könyves könyv. 3. kiad. Bp. 1933. 60. című versét Figedy-Fichtner Sándor (1878–1946) zenésítette meg, és a Nádor zene-műkiadóval akarta megjelentetni. A mű sorsáról nem tudok.

²⁸Kőhegyi Lajos (1853–1924) ny. kórházi főorvos, szabadkőműves nagymester, Móra nagy tisztelője.

²⁹Somló Károly temesvári szeszgyári igazgató a *Temesvarer Zeitungban* Ady-, Kosztolányi-, Móra- stb. verseket közölt németül.

³⁰Ezúttal a Somogyi-könyvtárnak küldhetett valamit Engel; hogy mit, már ő sem emlékezett rá.

Újság nemigen van, dies die truditur.³¹ Ez a tizenhetedik levél, amit tegnap dél óta megírtam, magánügyben, lapügyben, rossz kedvemben és haragomban.

Az Isten vigyázzon rátok, kis Ilus kezeckéit csókolom, Téged sok szeretettel öllelek:

Ferkó

Még egy verset majd küldök!³²

6

Zárt levelezőlap. Postabélyegző kelte: Szeged, 917. ápr. 19.

Feladó: *Móra Ferenc főszerkesztő Szeged.*

Cím: *Tek. Engel Vilmos főhadnagy úrnak I.R. 39. Feldpost 647.*

Kedves Vilmoskám,

mind a két leveledet hálás köszönettel nyugtatom, s hogy ez hajnali harangozáskor történik, abból láthatod azt is, hogy egészségem miatt nyugtalankodnod, legalább ez idő szerint, nincs okod. Nem olyan könnyen viszi el az ördög az embert, mint Kárász utcai kollégáim³³ szeretnék, s én különösen nem olyan fából vagyok faragva, hogy a legnagyobb munkaidőben adnám be a kulcsot. Igaz, hogy pár hétig nem mozdulhattam ki, de ez csak annyi változást jelentett, hogy a lakásomon szerkesztettem, s mikor nagyon erőtlen voltam az írásra – kegyetlen influenza gyötört, a szerkesztőségben meglehetősen rendetlenül ment a fűtés – akkor diktáltam. Most már kijárok, s a héten már két előadást is tartottam, fene beléjük. Az idegeim egy kicsit föl vannak ugyan már borzolódva, érzem a hároméves soha ki nem alvást, – de ezt a kis időt, ami még hátra van, már csak kivárom. Szabadságra menésről most szó

³¹ Egyik nap megy a másik után.

³² Németre fordítás végett.

³³ A Délmagyarország szerkesztőisége.

sem lehet. (Pedig Szalay Jóska³⁴ már azzal fenyeget, hogy orgonanyílásra kitoloncoltat két hétre Alsótanyára.) Először: mert most meg Tömörkény ágyban fekvő beteg, s félek, nagyon beteg,³⁵ – másodsor: mert a háború vezetését, – már ti. a lapban – senki se meri vállalni a fiúk közül, s én se merném egyikre se bízni. (Tutára különösen nem, mert ő, szegény, azt hiszem, vállalná.) Aztán meg nem vagyok én Pásztor,³⁶ hogy ilyenkor meneküljek el a várható nagy hír-viharok elől, – ő most ment egy havi szabadságra.

Ami a köszönetet³⁷ illeti, Vilmoskám, nem kell ezt nekem mondanod. Ismerem én a szívedet, – ha nem ismerném, bizony nem volna mit köszönnöd. Bár ebből elég ennyi. Fontosabb az, hogy még egy kicsit vigyázzon rád a jó Isten, aki eddig vigyázott. (Milyen pietista lesz az ember, ha valakinek, akit szeret, a hálál szájából hallja a szavát.) Igaz, hogy április van, a kinyílt virágokat is lefagyasztó, – most mégis hisz az ember a sok áprilisi békebimbóban. Csak attól félek, szegény Vilmoskám, tifelétek még nem olyan végleges a csönd, mint a Sándorék frontján,³⁸ akitől épp ma kaptam levelet: pár nap múlva hadapród lesz szegény. Egyébként most már jól van, de hetekig beteg volt.

Itthon: vagyunk úgy, ahogy, nem annyira éhezve, mint inkább lerongyosodva, a fölruházkodás minden reménye

³⁴ Szalay József (1870–1937) városi rendőr-főkapitány, könyv- és kéziratgyűjtő, a Dugonics Társaság elnöke, Móra baráti körének tagja.

³⁵ Tömörkény április 24-én meghalt.

³⁶ Pásztor József (1884–1962) a Délmagyarország szerkesztője és ez időben kiadó tulajdonosa.

³⁷ Engel Vilmos megköszönte Mórának a Naplóért végzett áldozatos munkáját. Engel akkor már ismét a harctéren volt, ezúttal az olasz fronton mint századparancsnok. Soron kívül küldték ki, mintegy büntetésből. Ezt tudta Móra, minthogy a sajtófőnök, Barát Ármin fölrendelte, és irányváltoztatást, a béketörekvések mérséklését követelte tőle. Minthogy erre még csak ígéretet sem kapott, intézkedett, hogy Engel Vilmos kikerüljön a frontra.

³⁸ Engel Sándor ekkor Erdélyben szolgált.

nélkül. Én magam már nemsokára frakkban járok a hivatalba, mert egyéb tisztességes ruhám már nincs. De legalább a fákat szép ruhába öltözteti az Isten, s örülünk, hogy azokat nézhetjük. Kis Ilus is sajnálta, hogy most kell neki itthagyni a várost,³⁹ mikor szépül.

A képek nagyon kedvesek és nagyon szívesen láttatnak.⁴⁰ Hufnagel felvételeiből számodra is készült. Nincs több papír. Szíve minden szeretetével ölel:

Ferkó

Közli: PÉTER LÁSZLÓ

BÍRÓ VERA: DUNAVARSÁNY

Bíró Vera, Bíró Lajos lánya nagyon fiatalon került el szüleivel Magyarországról. Adyról csak gyermekemlékei maradtak. De a gyér emlékeket feldúsították a családi elbeszélések. Vészi Józsefé, a nagyapáé, aki mint szerkesztője nagyon közelről látta Ady pályáját, az anyáé, Vészi Joláné, a nagynéni Vészi Margité, akiknek Adyval közismert volt barátsága, a nagybácsié, Bíró Jánosé, aki Ady nagyváradi indulásánál volt jelen, és mindenekelőtt Bíró Lajosé, aki élete végéig Ady leghívebb barátai közé tartozott.

Bíró Vera nagyon közel állt apjához; nemcsak gyermeki, de baráti, munkatársi kapcsolat is fűzte hozzá. Bíró tudvalevően mindvégig tartotta a kapcsolatot az októbrista emigrációval, és figyelemmel kísérte a hazai eseményeket is. Mikor a fehér terror idején kizárták a Petőfi Társaságból, ezt elégtétellel közli Jászihoz írt levelében: „Tegnap Hause- réktől azt a hírt hallottam (otthonról írták nekik), hogy a Petőfi Társaság kizárt a tagjai közül Móricz Zsigmonddal együtt. Ez a hír felderített. Nemcsak azért, mert jobb társaságban távozom a Petőfi Társaságból, mint amilyenben ott voltam, hanem mert egyenesen le- kicsinylésnek éreztem volna, ha velem semmi ilyesmi nem történék. Az én nagyon rogyadozó önézetem ilyen alkalmakkor szokott egy kissé megerősödni.” (1919. dec. 25.)

³⁹ Engel Vilmosné a szüleihez utazott Törökbecsére.

⁴⁰ Különféle fölvételek a frontról, köztük olyanok, amelyeknek muzeális értéket tulajdonítottak. Hufnagel hadnagy fölvételei különösen a könyvtár és a múzeum számára „láttattak” nagyon szívesen.